

632.370

OSZK

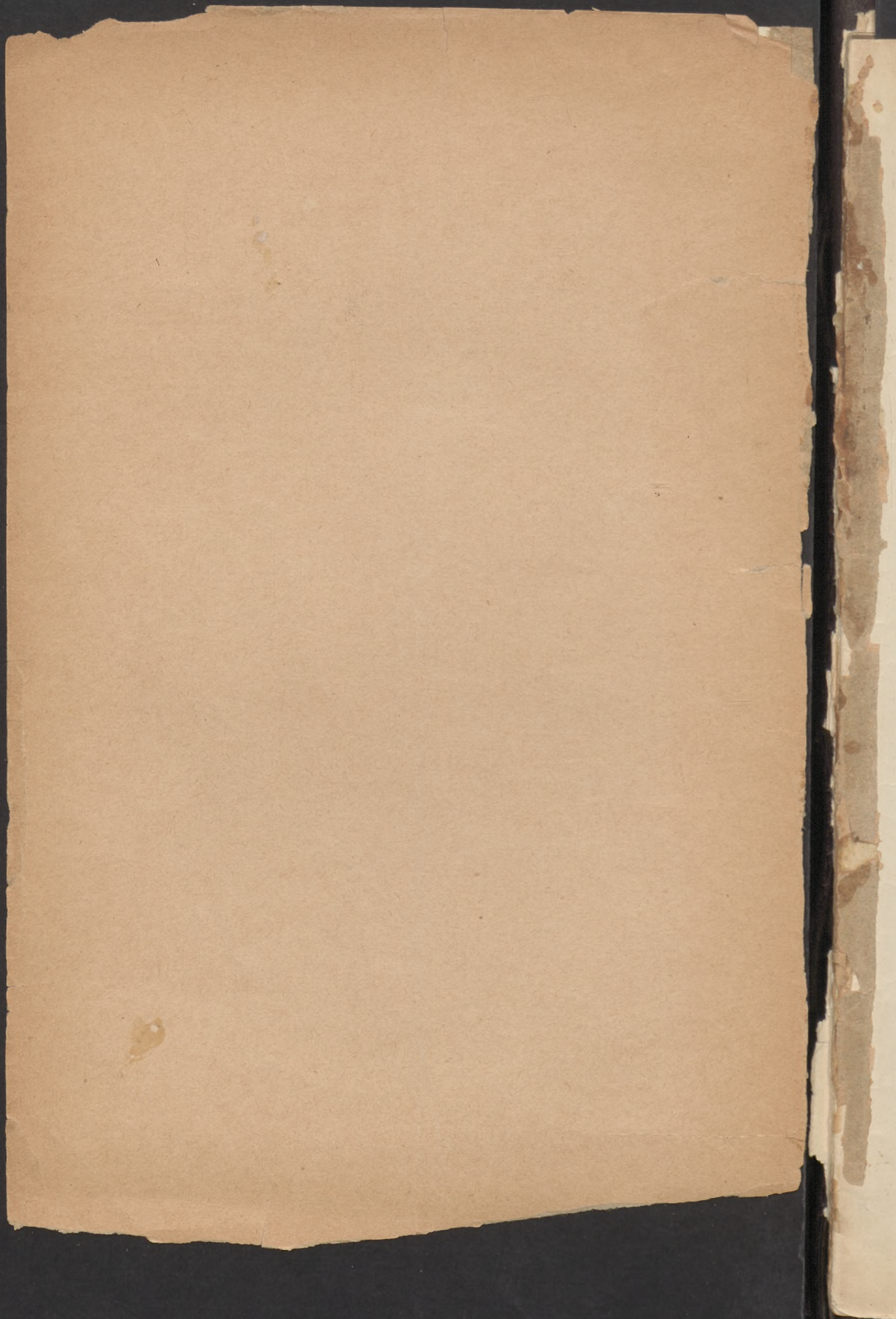
☞ CATILINA ☞
ÖSSZEESKÜVÉS
ÉS SALLUSTIUS.

IRTA:
LENGYEL MIKLÓS.

S. V. L. L. L.

BUDAPEST. MÁRKUS SAMU
KÖNYVNYOMDÁJA. 1903.

❧ CATILINA ❧
ÖSSZEESKÜVÉSE
ÉS SALLUSTIUS.

IRTA:
LENGYEL MIKLÓS.

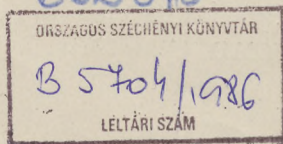

BUDAPEST. © MÁRKUS SAMU
KÖNYVNYOMDÁJA. © 1903.

Handwritten signature: Gy. János Dövényi
Handwritten word: könyv

632.370

R
2

Catilina összeesküvése és Sallustius.

Alig van oly kora az ókori történelemnek, melyhez annyian hozzászóltak volna, mint a Ciceroé. A történet-író érzi, hogy ez az a kor, melyben évszázadok büne ki-tört, melyben a Róma alapítása óta állandó pártvillongá-sok oly heves lángra lobbantak, hogy megemésztéssel fenyegették a világot. E kor véres polgárháborui juttatták a romlás szélére azt a hatalmas államot, mely fokenként való emelkedésében magába ölelte az ismert világot, bukásá-val, pusztulásával megváltoztatta a világ képét. Az ilyen át-meneti időszak ellenállhatatlan erővel vonja magához a kutató elmét, igazságok leszűréséhez kész anyagként kínál-kozik. S a folyton tanulni vágyó emberiség siet is feléje, felszinen tartja, bolygatja, fontolgatja a kérdést, hogy a dolgok mélyére lásson s elveket vonhasson le a jelenre, a jövőre nézve. Közös jellemző tulajdonságuk az ilyen át-meneti korszakokkal foglalkozó műveknek, hogy egymás-sal homlokegyenest ellenkező magyarázatokat, elméleteket, feltevéseket foglalnak magukban s mindegyik meg van győződve, hogy ő látja egyedül tisztán, világosan azt a kohót, hol az új, felforgatásra, megújulásra törekvő gon-dolatok forrtak. És ez nem hibáztatható. Az író, az ember objektíve nem láthatja az igazat; a régi kor szereplő fér-fiai, századokkal, ezredekkel előbbi események az író hangulatán, felfogásán, műveltségén átszűrődve kerül-

nek a munkába, sohasem nyújtva voltaképpen mást, mint egy megbizhatatlan, elfogult képet, a melynek értékét az író tehetsége, műveltsége adja meg. Ha az események lezajlása után, századokkal, ezredekkel később élő író sem tud megszabadulni írása közben vallási, politikai, erkölcsi felfogásától, annál kevésbé képes erre az illető korban élő író, különösen akkor, ha a kor politikai mozgalmaiban részt vett, az egyik pártnak tevékeny tagja volt. Minden embernek van a korabeli eseményekről bizonyos meggyőződése; e szemüvegen át nézi a szereplő alakokat; az események előadása közben torzít, színez s akaratlanul is eltér az igazságtól. S nem nevezhetjük ezt hazugságnak, ámitásnak. Az író látja felfogásának helyességét, meg van győződve állításának igazságáról s mégsem a valót mondja el. Csak egy hajszálnyira tér el talán tőle, csak másképp csoportosítja a tényeket, fűzi egymás mellé az eseményeket, csak elhallgat valamit, a késő kor olvasójába mégis átülteti saját felfogását, érzését, meggyőződését.

Rendkívül óvatosaknak kell lennünk a Catilina-féle összeesküvés forrásmunkáival. Leiróinak legnagyobb része még abban a korban élt, mikor a pártok szemben állottak egymással, a kardokat még meg sem tisztították a kiontott vértől s éltek még a részvevők, vagy a részvevők gyermekei, rokonai. Meggondolva, óvatosan használhatjuk csak a forrásokat, hogy téves utra ne térjünk. Cicero nem írhatja le elfogulatlanul az összeesküvést, hisz a Catilina-féle csoportnak halálos ellensége. Az összeesküvés történetéről írott munkája nem is maradt reánk, Catilina ellen tartott beszédei pedig csak megtéveszthetik a vigyázatlan kutatót. E beszédek céljainak elérésére mondotta, természetesen tehát, hogy a tényeket bennük úgy csoportosítja, a hogy céljának elérésére legalkalmasabbak. Képei, hasonlatai, művészi ellentétei nagyon szépek, de hosszú körmondatai nem egyszer takaróul szolgálnak rejtett gondolatainak. Catilina ellen tartott beszédeinek egybevetése egyéb munkáival, világot vet jellemére, gondolkozásmód-

jára. De a többi forrásmunka használatánál is meg kell gondolnunk, hogy az egyik írójának életében még sokan éltek azok közül, a kiket részvevéssel gyanusítottak s ez már elég volt arra, hogy az író az igazságtól legalább is elhajlítsa. A másik az államformára, a harmadik bizonyára az összeesküvésben szereplők rokonságára volt figyelemmel. A későbbi írók pedig már nem látták a történeteket, a hivatalos okmányokhoz nem fértek hozzá; megelégedtek tehát azzal, hogy az előbbi írókat vették forrásul, legfeljebb kiegészítették e forrásokat a hagyomány színes, de rendesen megbízhatatlan mondáiból. Az ujkori írók e kérdés tárgyalásában két táborra oszlanak. Az egyik rész nem nagyon veszedelmes anarchisztikus mozgalmat lát benne, a mely egyszerűen a rendőrség hatáskörébe vágott s Cicerót azzal vádolja, hogy az összeesküvést az ő fantáziája tette oly nagygyá, oly veszedelmessé. Így akarta saját dicsőségét fokozni.

A másik tábor nagyon veszedelmesnek látja az összeesküvőket s elhiszi Cicerónak, hogy élet-halál harcot kellett velük vívni az állam fenmaradása érdekében. Mindkét részen az a legnagyobb hiba, hogy elfogultan mennek bele a vitába, bizonyos megállapodott felfogáshoz és meggyőződéshez keresnek anyagot az ókori írók művében. Ez az elfogultság a legtöbb e korról írott munkán érzik. Ily dolgok megírásánál pedig az egyedül helyes eljárás, mikor az író a vonzó kor társadalmi életének, eseményeinek, szereplő férfiainak tanulmányozása közben lassanként építi fel véleményét. Ez a sikerre, eredményre vezető út.

Sallustius munkájának célját igyekszem kimutatni, elő akarom adni, mi volt a véleménye a pártokról, a szereplő politikusokról s mit várt munkájának megírásából. Hogy e célokat elérhessem, főbb vonásaiban meg kell ismertetnem az összeesküvés keletkezését és fejlődését. A Catilina-párt csoportosulása eleinte nem tűnt fel. A Sulla-Marius-féle pártküzdelmek óta lázas volt a város s az ilyen csoportosulásokat vagy figyelemre sem méltatták, vagy

szavazatszállító társaságnak nézték. A consulválasztó gyűlések előtt különben is divatosak voltak a nyilvános és titkos gyűlésezések. A városban oly hatalmas tömeg lakott már együtt, hogy a polgárok életének ellenőrzése lehetlenné vált. Suetonius több helyéről következtethetünk a világ fővárosának lakosságára. Egyik helyén így nyilatkozik: „*Recensum populi nec more, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit, atque ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit.*” Egy másik helyén azt mondja: „*Octoginta antem civium in transmarinas colonias distributis.*” Ez elégedetlen, folytonosan zugolódó, hullámozó tömeg között könnyű volt kezdetben meghuzódnia az összeesküvőknek s könnyű volt összeesküvést is csinálni. Mint a gyöngy-kagyló testéhez csak egy picinyke törmeléknek kell hozzáférkőzni, hogy az ingerelt test rétegekben rakja köréje a gyöngy anyagját, a forrongó világvárosban is csak egy középpontra volt szükség, a mely köré az elégedetlen elemek csatlakozzanak. De a nagyváros elégedetlen népe magában forradalmat nem csinálhat. Elszakadva az ország többi részétől, csak olyan ez a lázadás, mint a szalmatűz, éltető anyag híján mihamar kilobban. Így gondolkoznak azok, kik a Catilina-féle mozgalomnak nem tulajdonítanak elegendő jelentőséget. De Róma népe megmértelyezte már nemcsak a környéket, mely csak úgy hemzsegett az elégedetlen elemektől, hanem egész Itáliát s a távoli tartományok népét, melyek a telepítések, kereskedelmi összeköttetések, kiköltözések folytán szakadatlan és szoros összeköttetésben voltak a fővárossal. A tartományok vérig zsarolt, kifosztott népe minden változástól csak javulást remélhetett. Csak meg kellett indítani a mozgalmat, csakhamar óriásivá nőtt. Elítélt államférfiak, kik tovább akartak szerepelni a közéletben, politikusok, kik az elégyetlen tömeget kényelmes lépcsőfoknak tekintették emelkedésükhöz, közösen dolgoznak kétes hírű, erkölcsileg és anyagilag tönkrement egyénekkal.

Egymást igyekeztek kihasználni, egymás hátán iparkodtak céljaikat elérni. S mily különböző célok! Egyik provinciát akar szerezni, a másik consulságra tör, a harmadik adósságaitól szeretne megszabadulni. Az elégületlenek ideális forradalmi vezérre tettek szert, a kinek kiváló egyéni tulajdonai, párosulva a legnagyobb erkölestelenséggel, az anarchisztikus mozgalom vezérévé avatták. Asconius Pedianus beszéli róla, hogy mikor még Sulla táborában működött, megölte Qu. Caeciliust, Marcus Volumniust, Lucius Tanusiust; Marius Gratidianusnak levágott fejét pedig kezében tartva vitte keresztül a városon. Ugyancsak ő mondja róla: „Fabia causam incesti dixit, cum ei Catilina obiceretur, sed absoluta est. Dicebatur Catilina adulterium commisisse cum ea, quae ei postea socrus fuit et ex eo natam stupro duxisse uxorem.” Cicero sem kiméli már abban a beszédében sem, a melyet „in toga candida” tartott. „Cum ita vixisti, ut non esset locus tam sanctus, quo non adventus tuus, cum culpa nulla subesset, crimen adferret.”

Kitünő jellemképet fest róla Sallustius is. Azt szokták e jellemrajzra mondani, hogy Sallustius tulozza Catilina kiváló tulajdonait, de ez állítás mindjárt megdől, mihelyt figyelembe vesszük, hogy Cicero harmadik beszédében hasonlóképen nyilatkozik róla: „Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat, appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque tinquā, neque manus delrat . . . Neque vero cum aliquid mandasset, confectum putabat; nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret. Frigus, sitim, famem ferre poterat.” Két különböző pártállásu egyén, Sallustius és Cicero, csaknem ugyanolyan szavakkal, mindenesetre egyenlő módon rajzolják a hirhedt vezért. Ilyennek kell elfogadnunk. De nem is képzelhetjük másképpen. Valóban csak egy világváros romlott levegője, romlott népe képes ily embert teremteni.

A régi rómainak majdnem minden erénye megvolt benne, csak egy hiányzott, az erkölcsi érzés.

Forrásaink két egymástól különálló összeesküvésről beszélnek. Sallustius az elsővel nagyon röviden végez s csak a másodikkal foglalkozik hosszasan. Ciceróból sem ismerhetjük meg az első összeesküvést; lehet, hogy nem tartotta elég fontosnak, lehet az is, hogy azért nem terjeszkedik ki rá, mert nem az ő consulsága idején történt. Minden jel arra mutat, hogy a két összeesküvést nem tarthatjuk egymástól függetlennek. A közös cél, a közös részvevők a mellett szólnak, hogy a Catilina-féle összeesküvés még 66-ban kezdődött s céljait némileg módosítva, régi tagjait részben elveszítve, új tagokkal szaporodva, olyan volt, mint a hamu alatt lappangó parázs, mely a legelső heves szélrohamra lánggra lobban. Az általános elkeseredés, az optimaták uralmának gyűlölete, a kínálkozó alkalom nem hagyta kialudni a parazsat, sőt folyton élesztették. A 66-ik évben tehát szorosan csatlakoztak egymáshoz azok, kik közös erővel igyekeztek céljaikat elérni. E csoportosulást politikai pártnak tekinthetjük, mely az optimaták uralmát igyekezett megdönteni. Nem az állam érdeke, hanem az egyéni érvényesülés vágya fűzte egymáshoz a csoport tagjait. E táborban még nem Catilina a vezér. Az ő ideje még nem érkezett el. A csoportot összefűző kötelékek lassanként lazulni kezdenek. Egyesek céljukat érik; ezzel megszűnnek szerves tagok lenni, bár az összeköttetést továbbra is fentartják. Mások belátják, hogy így sem sikerül célhoz érni, tehát visszahúzódnak. Majd új érvényesülni vágyók, új hajótöröttek kopogtatnak s szívesen látott vendégek lesznek. Eleinte a párt bizony alig mutat fel valami eredményt. A sikertelenségek, a nyomás folytán mind szorosabb kapcsolatba lépnek egymással s veszedelmesebb terveket kezdenek szőni. Elhatározzák, hogy Catilinát még vér árán is consullá teszik. Lázadásra még nem gondolnak. A legfőbb állami hatalmat, a consulságot igyekeznek megszerezni,

hogy a részvevők a consul révén elnyerhessék méltó jutalmukat. De már ekkor az optimaták is észreveszik a fenyegető veszedelmet s teljes erővel küzdenek; folytonosan akadályokat gördítenek Catilina útjába. Asconius Pedianus beszéli: „Lucius Volcatius Tullus consilium publicum habuit, an rationem haberet Catilinae, rei repetundarum, si peteret consulatum Catilina ob eam causam destitit a petitione.“ 66-ban tért vissza a provinciából, a mikor a 65-ik évre kijelölt consulokat hivataluktól megfosztották. A senatus felhasználta az Afrikából jövő követeket s megakadályozta pályázatát. Csak 64-ben sikerült pályáznia. Ez időpontig úgy tekinthetjük a háta megett álló csoportot, mint egy politikai pártot, mely jelöltjét diadalra akarja juttatni. Nem dolgoztak ugyan törvényes eszközökkel, de az optimaták igen gyakran — többek közt a Grachusok megölésével — jó példát nyújtottak arra, hogy a ki célt akar Rómában érni, ne járjon a törvényes uton, mert nem célszerű s nem hasznos. Egyik pártnak sem volt joga szemrehányást tenni. Mindkettő meg volt győződve, hogy a törvényes ut, az erkölcs, a lelkiismeret, mikor célok eléréséről van szó, oly felesleges teher, mely akadályozza a szabad mozgást, melyet tehát le kell vetni. A párt diadalra akart jutni, kezébe venni az állam kormányzását s intézni az állam ügyeit. Az optimatáknak sikerült ezt megakadályozniok. E pillanattól kezdve tekinthetjük a csoportosulást valódi összeesküvésnek. Az összeesküvők vagyonosabb tagjai a politikai kapcsolódókkal együtt hátrább vonulnak, bár továbbra is fentartják összeköttetésüket Catilinával. Helyüket keményebb, kitartóbb nép foglalja el, a melynek eszébe sem jut hátrálni, a mely mindenre képes, mert nincs félteni valója. Az ellenpárt sikerült fogásai annyira elkeserítik Catalinát, hogy mind szorosabbra csatolja magához a legkétségbeesettebb elemeket. Beszédei, melyek az igazságtalan vagyonfelosztásról, a végrehajtásokról, a gazdagok pazarlásáról, a szegények nyomorgásáról szólanak, világo-

san elárulják, hogy kik az összeesküvésnek ez időben fő-részesei. Tagadhatatlan, hogy voltak egyes érvényesülni vágyó politikusok, kik végsőig kitartottak vele, de már elenyészően csekély számmal. Ez elégületlen tömeggel, a kik ellen a rendezett viszonyok között élő polgárság, kiváltképpen pedig a lovagok főtámaszul szolgáltak, már nem volt oly nehéz elbánni. Az a politikai párt, a mely az optimaták megbuktatására tört, kieresztett magából egy rajt, mely minden utat jónak lát céljainak elérésére. Egy darabig együtt, majd egymás mellett küzdenek, egyik részről sem feledkezve meg a közös célról.

A néppárt vezérei az összeesküvőkkel iparkodtak elvégeztetni azt a munkát, a mitől finomabb izlésük vissza-riadt; az összeesküvők haláluk percéig hű szövetségeseik segítségét várták.

Az összeesküvés pártolói.

Bár Rómában s a provinciákban az elégyületlenség tetőpontra hágott, Catilina és társai nem sokat értek volna el előkelő, hatalmas pártfogók nélkül. Az a biztonság, a mivel veszedelmes terveiket szövök-fonják, kétségtelenné teszi, hogy e kis csoport háta megett oly hatalmas tényezők állottak, kikkel nem lehetett röviden és könnyedén leszámolni. E segítőtársak közül első helyen kell megemlékeznünk Caesarról. Caesart családjának hagyományai, politikai meggyőződése a néppárt felé vezette. Rokona volt az optimaták hatalmas ellenfelének, Mariusnak; feleségül Cinnának leányát, Corneliát vette. Az összeesküvők pedig éppen Marius egyik sassát tüzték ki s a köré csoportosították az elégyületleneket. Ifju korában sokat szenvedett Sulla üldözései miatt, ki megkegyelmeztetésekor ez emlékezetes szavakat mondotta: „Vincerent ac sibi haberent, dum modo scirent eum, quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatium partibus, quos secum simul defendissent, exitio futarum, nam Caesarī multos Marios inesse.“ Sulla biztos tekintete felismerte azt a veszedelmet, a mi a fiatal Caesarban az optimatákat fenyegette. Plutarchos szerint Sulla halála után két párt volt Rómában; Sulláé, a mely mindenható volt és a Mariusé, a mely elnyomatva, szétzüllve, nyomorúságosan tengődött. Caesar e pártot igyekezett felemelni, talpra állítani, természetesen azért, hogy vele együtt maga

is emelkedjék. Első nagy diadalát akkor vivta ki, mikor a tekintélyes és idősebb optimata jelöltekkel szemben főpappá választatja magát. Már ekkor forradalmi embernek tekintették s a senatus is felismerte, mily nagy veszedelem fenyegeti uralmát Caesar részéről. A választást így írja le Plutarchos: „A szavazás megkezdődött s heves küzdelem után Caesar győzött, a mi aztán megdöbbenetette a senatust, meg a legderekabb polgárokat, hogy majd mindenféle vakmerőségre ragadja a népet.” Caesar e fellépését követte a többi, a mely mind azt bizonyítja, hogy a pártküzdelmekben már ifjúkora óta nagy szerepet játszott. A talpraállított néppárt a legzürzavarosabb elemekből állott. Hajótöröttek, komoly politikusok egymás mellett állottak. Caesar nem hagyta kihasználatlanul azt a nagy erőt, a melyet e pártnak az optimata uralom sok évi zaklatása, a folytonos mellőztetés és bántalom adott. A párt vezérei valósággal éhések voltak a hatalomra, a melyet minden uton-módon meg akarnak kaparintani. Még ekkor nem vált széjjel a néppárt Catilina csoportjától. Annyira együtt dolgoznak még, hogy Catilina consullá való választását Caesar és Crassus pártolják leghevesebben. Caesarnak Catilinával való összeköttetését bizonyítja az is, hogy Sullának törvény elé idézett vérebeit Catilina kivételével mind elítéltette; pedig Catilina nem maradt hátrább buzgalomban Sulla többi poroszlójánál. Caesar életrajzirói s mindazok, kik a Catilina-féle összeesküvést feldolgozták, kétségtelenné teszik, hogy Caesar igen szoros viszonyban volt Catilinával. Suetonius így nyilatkozik: „Idem auctores sunt, conspirasse eum etiam Cnaeo Pisone adulescente” Ez idézet a mellett szól, hogy az összeesküvés kezdetén igen tevékeny szerepet játszott, sőt valószínűleg főintéző volt.

Mikor Caesar az állam élére jutott, igen szoros viszonyban állott Catilina még életben levő hivével, P. Sittius-szal. De nemcsak Sittius-szal való barátsága szól Caesar ellen, hanem az is, hogy uralomra jutása után az adós-

sági jogot azon értelemben enyhítette, a mint azt Manlius kiáltványa követelte. Dio megemlíti, hogy Cicero néhány összeesküvőt megvett, a kik között volt egy bizonyos Vettius is, a kivel Caesar barátilag érintkezett. Nagyon figyelemre méltók s világosságot vetnek Caesar politikájára Plutarchosnak következő szavai is: „De a legalávalóbb közintézkedés abban a korban az volt, hogy Caesar consulsága idején választották néptribunus-szá az aljas Clodius-t. Megválasztásának célja Cicero megbuktatása volt és Caesar nem ment előbb tartományába, valámig Clodius-szal össze nem vesztette és ki nem üzette Itáliából Cicerót.“ Caesar tehát támasza volt Clodiusnak, kit pártjával együtt úgy tekinthetünk, mint Catilina és az összeesküvők méltó örökösét.

De legékesebben szól Caesar ellen a közhangulat, a melynek majdnem áldozatul esett. „Manus equitum Romanorum, quae armata praesidii causa circumstabat, immoderantius perseveranti necem comminata est, etiam strictos gladios eo intentans, ut vix pauci complexu togaque obiecta protexerint. (Suet.).“ Ugyancsak Suetonius említi, hogy „Caesart Vettius Novius quaestornál, Quintus Curius a senatusban Catilina társának nevezte: „Curius e Catilina se cognovisse dicebat, Vettius etiam chirografum eius pollicebatur.“ A közvélemény tehát a leghatározottabban a mellett bizonyít, hogy Caesar igen szoros viszonyban volt az összeesküvőkkel. Mommsen szerint közvetett, de igen érthető vád rejlik abban is, hogy a december 3-án elfogott négy ember közül a két legkevésbé veszélyest, Statiliust és Gabiniust, Caesar és Crassus senatoroknak adták át őrizet végett, azért, hogy akár menekülni hagyják őket, akár megőrzik, az egyik fél előtt kompromittáltassanak. Az optimata párt meg volt győződve, hogy Caesar részes az összeesküvésben s ha nem is vett részt gyűléseiken, hatalmával, befolyásával, népszerűségével, sőt minden bizonynyal pénzzel is támogatta őket. E meggyőződésének kifejezést is adott, mikor ítélethozatalra került

a sor s Caesar a veszített ügy védelmére felállott. Sallustius Caesar beszédét közli is. Kétségtelen, hogy az egész beszédet Sallustius művének tekinthetjük, bár motivumokat vett Caesar valódi beszédéből. Cicero Catilina ellen tartott negyedik beszédében Caesar beszédét cáfolgatja s részleteket hoz fel belőle. E részletek alapján elgondolt beszéd nem egyezik meg a Sallustiuséval. Már pedig a kettő közül okvetlenül Cicerót kell hitelesnek tekintenünk. Ki van zárva annak a lehetősége, hogy Caesar beszédét elferdítette volna, hisz ott tartotta szónoklatát a senatusban, hol még alig hangzottak el Caesar szavai. Sallustius hitelessége ellen szól az is, hogy — mint alább látni fogjuk — Cato beszédét is meghamisította. Cicero az összeesküvés leleplezése óta arra törekedett, hogy a néppártot az összeesküvőktől elszakítsa. Jól tudta, hogy abban az esetben, ha Caesar és Crassus az összeesküvők érdekében kiállanak a sikra, az optimaták Rómával együtt örökre elvesztek. Ez a finom megkülönböztetés, mely visszavonulásra felajánlott ut volt, tűnik ki negyedik beszédéből: „Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat sententiam tomquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est, quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, salutem populi consulentem. Video de istis, qui se popularem haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat.“ E szavakból láthatjuk, mily erős kapesok fűzték a senatus egy részét az összeesküvőkhöz. Ugy tekintették Catilinát és társait, mint a néppárt egy erőszakosabb, elkeseredett csoportját, a mely a néppárttal szerves összefüggésben volt. A nép nagy része nem helyeselte az összeesküvők kivégeztetését. Bár nem volt bátorságuk veszített ügyért kockára tenni életüket, titokban hevesen dolgoznak Cicero ellen. Az utca hangulatát észrevehetjük Cicero e szavai-ból: „Si eritis secuti sententiam Caii Caesaris, quoniam hanc is in republica viam, quae popularis habetur, secutus

est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi.“ Cicero az optimata párt vezéreivel megegyezett abban, hogy a leleplezést nem fogja bizonyos ponton túl terjeszteni. Plutarchos szerint Cicerónak többen szemére vetették, hogy a Caesart rendkívül szerető néptől való féltében kibocsátotta kezéből Caesart, noha tönkre tehetette volna. Cicero megelégedett annak a szorosan egymáshoz simuló csoportnak kivégeztetésével; arra számított, hogy e párt felforgató, mindennek elpusztítására vezető tervei ki fogják ábrándítani a józanabb polgárságot s a vérveszteség folytán elgyöngülnek a popularisok, kik elveszítik legkitartóbb, legvakmerőbb embereiket. Caesar azonban szintén látja ezt. Nem arról a néhány emberéletről van szó, hanem az oly nehezen talpraállított néppárt szétmállásáról. Oly hatalmas volt már ekkor, hogy nem merték perbe fogni, minden uton-módon lehetetlenné igyekeztek tenni. Erre szolgált Cicero legmegbízhatóbb, leghivebb csapatja, a gyujtogatók ellen fegyverbe szólitott fiatalság. Ezek a senatusból kifelé jövő Caesart megtámadják, azt bizonyítva ezzel, hogy a közvélemény őt tekinti igazi vezetőnek. Volt-e Caesar ellen bizonyíték a Cicero kezében, kérdéses. De Caesar eddigi élete, az összeesküvők vallomásai oly terhelőek lehettek ellene, hogy perbe lehetett volna fogni bizonyára. Akadt is néhány optimata, kik nem ismerve megalkuvást, Caesar ellen is fel akarnak lépni, de ez csak töredék volt a józanul gondolkodó, az eshetőségeket higadtan mérlegelő politikusok között. E kérlelhetetlenek közé tartozott Piso és Catulus, továbbá, a régi erkölcsök utolsó hajlithatatlan képviselője, Cato, a kinek heves összetűzése volt az ítélkezés alkalmával Caesarral. Suetonius így rajzolja a helyzetet: „Obtinuisset adeo transductis iam ad se pluribus et in his Cicerone, consulis fratre, nisi labantem ordinem confirmasset M. Catonis oratio. Ae ne sic quidem impedire rem destitit (sc. Caesar), quoad manus equitum Romanorum, quae armata praesidii causa circum-

stabat . . .“ Caesar tehát a végsőig, élete veszedelmezteséig kitartott az összeesküvők mellett. Alig hangzottak el szavai, Cato állott fel s nagyon keményen beszélt. Már említettem, hogy Sallustius művében levő beszédét nem tekinthetjük valódinak, annál kevésbé, mert Cato beszédének éle Caesar ellen szólott, kivel heves szóvitába is keveredett. Plutarchos Cicero elveszett művéből vehette azt, hogy Cato és Caesar között heves összeszólalkozás volt, mert közvetlenül alább Caesar karddal való megtámadtatására vonatkozólag kijelenti, hogy csodálkozik Cicerón, ki ezt nem említi. Cato kemény szemrehányásokat tehetett Caesarnak, kit ez után ér a megtámadtatás. Oly nagy ellene az optimata párt elkeseredése, hogy még pár nap mulva is, mikor a senatusba megy mentegetőzés végett, nagy zajjal fogadják. Minthogy pedig az ülés a szokottnál tovább tartott, a nép nagy lármával oda csődült, körülfogta a tanácsházat; követelte, sürgette Caesar szabadon bocsátását. (Plut.) Cato tartván a vagyontalan csőcselék lázongásától, rábirta a senatust, hogy gabonát osszon ki havonként. Ugy látszik, a senatus is, a nép is igen jól tudta, kicsoda Caesar. Az egyik uralmának halálos ellenségét, a másik egyetlen hatalmas pártfogóját látta benne. — Érdekes világot vet Caesarnak az összeesküvők-höz való viszonyára Cicero több ízben tett nyilatkozata és viselkedése. Suetonius írja: *De hoc significare videtur et Cicero, in quadam ad Axium epistula referens, Caesarem in consulatu confirmasse regnum, de quo aedilis cogitaret.*“ Cicero felfogása Caesarról tehát az volt, hogy már ifjkorában is a főhatalomra tört. E nyilatkozatával nem érthetett mást, mint összeköttetését az összeesküvőkkel, a kiknek segítségével megbuktathatta az optimaták uralmát s consullá, majd dictatorrá lehetett volna. Idevág Suetonius következő nyilatkozata is: *„Quidam putant captum imperii consuetudine pensitatisque suis et inimicorum viribus, usum occasione rapiendae dominationis, quam aetate prima concupivisset. Quod existimasse videbatur et*

Cicero, scribens de Officiis tertio libro semper Caesarem in ore habuisse Euripidis versus, quos sic ipse convertit:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Az elmondottak alapján kétségtelennek kell tekintenünk, hogy Caesar rendkívül szoros viszonyban volt az összeesküvőkkel; a néppárt kiegészítő részének tekintette őket s természetesen működésüket igyekezett kihasználni. Az elégületlenek közé vitte Caesart már az is, hogy családja a közelmúltban két kiváló néppárti vezért adott Rómának; közülük vitte meggyőződése, a mely az optimata zsarnokságot tűrhetetlennek látta; végre e tábor felé irányította élelmessége, ravaszsága, belátása, mivel jól látta, hogy csak a nép vállain éri el azt a célt, a melyet Cicero szerint bűnös képzelettel már ifjúságában maga elé rajzolt. A nép vállalai nagyon magasra tudják emelni kedveltjüket s annyira hozzászoknak az emeléshez, hogy meg sem érzik már, ha ezek állandóan ott maradnak. Caesar nagyon jól tudta ezt. Ezért állította talpra a néppártot, ezért kellett neki a néppárt egy szélső árnyalatával, Catilina csoportjával, jó barátságban lennie. E csoportot a romlott Róma szülte, a néppárt és vezérei dajkálták. Születését az optimaták erőszakoskodásának köszönheti, a kik hatalmuk idején több ízben megmutatták, hogyan lehet a nép követelését elnémitani. Catilina csoportja hasonlóval akar fizetni, de a néppárt óvatos vezérei az utolsó pillanatban nem tesznek mindent kockára, megszüntetik fegyvertársaikkal a közösséget, bár mint Caesar példája mutatja, minden erejükkel igyekeztek kiszabadítani őket az optimaták körmei közül.

Az összeesküvők pártja nem egyedül Caesarra támaszkodott. Az a nyugalom, a mivel veszedelmes terveiket csaknem a nyilvánosság előtt szövök-fonják, Catilina vakmerősége és hidegvére a mellett szól, hogy a párt erős és mély gyökere terjedelmes koronát hajtott már s beárnyékolja Róma hatalmát lombjaival kelettől-nyugotig. A párt

erejére és nagyságára következtethetünk Cicero e szavai-
 ból: „Multi boni adulescentes illi homini nequam et im-
 probo studuerunt; tum existimatur Caelius Catilinae ni-
 mium familiaris fuisse. At enim postea vidimus esse in illius
 amicis. Quis negat? Est enim commune cum multis et
 cum quibusdam bonis.“ (Pro Cael.) Cicero bevallja, hogy
 védettje részes volt Catilina terveiben s elismeri, hogy
 igen sokan voltak benne, közöttük derék emberek is. Ca-
 tilina főhíveinek megöletése csak a többiek megrettenté-
 sére, visszariasztására való volt. Nem adhatunk igazat
 azoknak, kik az összeesküvés erejét kicsinyelni szokták.
 Nagy kiterjedésére, hatalmára vallanak Sallustiusnak eme
 szavai is: „Erant praeterea complures paulo occultius
 consili huiusce participes nobiles, quos magis dominationis
 spes hortabatur, quam inopia aut alia necessitudo. Ceterum
 iuventus pleraque, sed maxume nobilium Catilinae incep-
 tis favebat.“ Nem a tönkrement, rendőrségtől féltő emberek
 gyülekezete kezdetben e csoport, hanem valóságos nagy
 politikai tábor, a melynek ereje óriási. Nincs még ekkor
 szüksége Róma lángba borulására, ellenkezőleg fényes,
 ragyogó, hatalmas Róma kell nekik, a hol uralkodhassanak.
 Az előkelők gyermekeit Sulla példája izgathatta cselek-
 vésre s mivel nyugodt, békés időben emelkedésre kilátásuk
 nem volt, elhatározták, hogy erőszakos, vad eszközökhöz
 nyulnak. Forrongásban volt egész Róma. Mindenki érezte,
 hogy sokáig nem állhat fenn a köztársaság. A paucorum
 potestas-szal járó zsarnoki, kizsákmányoló politika már
 megszülte a visszahatást. A provinciák nem győzték jól-
 lakatni a patriciusi tönkrementeket, kik mint az éhes pió-
 cák szívták tele magukat a tartományok vérével. Ők is
 felelősködnek kábultságukból s elégtelenségüket szítják
 a római összeesküvők. Csak az volt a kérdés, hogy ki
 kerül felül az általános forrongásból, mert a nép kegyére
 igen sokan pályáztak. Csak így érthetjük meg, hogy
 Caesar együtt működik az összeesküvőkkel, hogy a dus-
 gazdag Crassus szintén egy táborban harcol velük. Sallus-

tius Caesart hallgatásával védi, de Crassust nem kiméli. Nyíltan ugyan nem vádolja, de felhasznál minden alkalmat, hogy Catilina pártja és Crassus között az összekötetést kimutassa: „Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est adnitente Crasso” Egy másik helyt: „Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem maxumis divitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant indicem falsum esse” E mondat szerkesztése mesteri. Négy szóval említi, hogy némelyek hihetetlennek tartották a dolgot, míg a mondat többi része Crassus ellen irányul. Az olvasóban azt a hatást kelti, hogy Crassust, bár tagja volt az összeesküvésnek, megmentette a célszerűségi szempont, vagy lekötellezettjei és párthivei szabadították meg. Különben Plutarchos és Cassius Dio említést tesznek arról is, hogy Cicerónak kezében voltak az összeesküvőknek Crassushoz intézett segítséget kérő levelei. — Róma egy része kereste, kutatta, kik állanak az összeesküvők mögött, másik része határozottan tudta. Caesart karddal támadták meg a senatusból kiléptekor, Crassusról szintén azt tartja a közvélemény, hogy nem ártatlan a dologban. Ez a hatalmas főúr, Róma leggazdagabb embere, szintén azok között volt, kik baráti viszonyban állottak Catilinával. Vagy ha fel is tételezzük, hogy a közvélemény tévedt, Sallustius iránta való rosszakarat vezette, Crassius Dio és Plutarchos nem mérlegelték helyesen Crassusnak politikáját, már magában az, hogy a közvélemény e dúsgazdag, előkelő származású férfit részesnek tekinthette az összeesküvésben, világosan elárulja, mily hatalmas politikai párt indította meg azt a küzdelmet, melynek kezdetben nem lehetett más célja, mint az optimata uralomnak — ha a legerőszakosabb eszközökkel is — megbuktatása. E hatalmas politikai

pártból szakadt ki aztán Catilina csoportja, nem veszítve el soha kapcsolatát szülőanyjával, a néppárttal.

De vizsgáljuk csak, kik voltak azok a részvevők, kiknek hatalma némelyek szerint csekély volt, s csak Cicero festette a küzdelmet oly veszedelmesnek, hogy dicsősége nagyobb legyen. Cicerónak Catilina ellen tartott első beszédéből képet alkothatunk a párt erejéről. Számos senator a végsőig kitartott Catilina mellett. „Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant; aut ea, quae vident, dissimulent, qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, comiurationemque nascentem non credendo corroboraverunt.“ Még erősebben támad a senatusban ülő hivekre e szavaival: „Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. (Cat. I.) E szavakat csak akkor használhatta, ha bizonyos volt szavai igazságában, hisz a senatust ok nélkül ily módon meg nem bélyegezhette. Catilina ellen szóló második beszédében jelezni akarja a veszedelem nagyságát s felkiált: „Reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentes! quam nobiles!“ Ha szónoki tulzást is látunk Cicero e szavaiban, nem kételkedhetünk, hogy nem azt a pár embert értette alattuk, a kiket később kivégeztetett. Nem Catilinától fél Cicero, nem a Marius sassa köré csődült gyűlevész sereget tartja veszedelmesnek, hanem még ekkor nem tudja, meddig követi a néppárt rakoncátlan gyermekeit, az összeesküvőket. Catilina ellen tartott második beszédében mondja: „Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unquentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum, quam hos, qui exercitum desererunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur.“ Cicero célja az, hogy azokat, kik mindenre el vannak határozva, kiszorítsa a városból s belekényszerítse a nyílt harcba, az ingadozókat, a támogatókat, a néppárt hatalmas embereit

elszakítsa az összeesküvőktől. Sallustius és Cicero csekély eltéréssel felsorolják az összeesküvők neveit, legalább azokét, a kik meglakoltak merész terveikért. E névsor igen sokat mond. A hol ezek az emberek állottak, ott nem a rablás, gyujtogatás, adósságelengedés lehetett az egyetlen cél. Első helyen említhetjük meg P. Lentulus Surát, a ki 71-ben consul volt, de később a senatusból kidobták a censorok. Cicero consulsága idején újra praetorságot viselt, tehát nem lehetett valami tönkrement ember, hisz a praetorválasztási költség nem csekély összegbe került. De azt is tudjuk, hogy nem vagyónra, adósságainak elengedésére, hanem örült nagyravágyásában királyi hatalomra tört. Az összeesküvés mozgalom megindítói között ott találjuk P. Autronius Paetust s P. Cornelius Sullát, a kik a 65-ik évre kijelölt consulok voltak, de vesztegetés miatt megfosztattak rangjuktól. Cicero beszédéből láthatjuk, hogy Sulla nem volt eladósodva, sőt mivel nagybátyja uralma alatt poton áron temérdek birtokot vásárolt össze, a leggazdagabb emberek közé tartozott. Mindkettőt abba a csoportba sorozhatjuk, amely a párt megalakulásakor tevékeny szerepet játszott, de később, mennél erőszakosabb, mennél felfogatóbb terveket szőttek, annál távolabb húzódtak, de az összefűző köteléket sohasem szakították el. Lélektani szempontból igen természetesnek tarthatjuk, hogy Sulla és Autronius az összeesküvők közé állottak s részt vettek azoknak a terveknek szövésében, melyeknek éle a consulok ellen irányult. Hisz e consulok vádolták be őket, ezek foglalták el helyettük a consuli méltóságot. Sullát később bevádolják az összeesküvésben való részvételért. Maga Cicero kel védelmére. Beszédéből, bármennyire igyekszik is menteni, világosan kitűnik, hogy Sulla cimborált az összeesküvőkkel. Miért kelt hát védelmére Cicero? A dúsgazdag Sulla meghálálhatta neki bőségesen fáradozását, sőt némelyek szerint meg is hálálta, mert óriási összeg pénzt adott neki „kölcson“. De Cicerót az is vezette a védelem elvállalásában, hogy nem szándékozott

a leleplezéseket — mint említettem — szélesebb körre terjeszteni s mindig arra törekedett, hogy a megdöbbsent kompromittáltaknak a visszavonulásra utat biztosítson. Kétségtelen, hogy Sulla Autroniusszal együtt az összeküvésben, ha kezdetén is, résztvett; megerősíti ezt Cassius Dio is, a ki azt állítja, hogy Sulla és Autronius az elvesztett consulságot iparkodtak visszaszerezni.

A csoportosulás kezdetén, 66-ban, a szövetségesek között vezető szerepet játszott Piso. Dio és Sallustius egybehangzóan mondják róla, hogy nagyon elbizakodottan viselkedett, mert bízott azok hatalmában, a kikre támaszkodott. Sallustius arról is értesít, hogy Crassus segedelmével nyerte el a provinciát. Azok az emberek, kiknek hatalmában Piso bízott, Crassus és Caesar, a néppárt két vezére lehetett. Az optimaták pártja gyűlölte őt, rajtuk kívül egyedül az említett két férfi lehetett csak, a kinek erejére, pénzére, eszére, népszerűségére támaszkodni lehetett ez időben. Sallustius Caesarról hallgat, míg Crassust, kinek vezérlete alatt oly fájdalmas csapás, oly arcperítő székgyen érte Rómát s a ki ennél fogva a munka megírása idején nagyon népszerűtlen lehetett, szívesen tünteti fel az összeesküvők cimborájaképpen.

Nagyon szoros viszonyban volt Catilina társaságával Antonius, Cicero consultársa is. Cicero műveinek nem egy helyéből következtethetünk arra a nagy fáradságra, kiváló ügyességre és tapintatosságra, a melylyel az összeesküvők és Antonius között levő köteléket elvágta. „Catilinam interea alacrem et laetum . . . inflatum cum spe militum tum conlegae meae.“ (Cic. pro Mur.) Cicerónak sikerült Antoniust elhódítani tőlük s ez nagy veszteség volt rájuk nézve. „Concordia quam mihi constitui cum collega invitissimis his hominibus.“ Arról a küzdelemről is megemlékszik, a melylyel Antoniust elhódította. „Ego Antonium conlegam multa in re publica molientem patientia atque obsequio mitigavi.“ (In Pis. 5.) Majd így nyilatkozik: „Ego de Antonio nihil dico praeter unum, numquam illum

in illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium, nec propriam nonnullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere, aut dissimulando sedare voluisse, in quo collega moderando et sustinendo“ (Pro Sest. 8.) Ugyancsak Sestius érdekében tartott beszédében Sestius dicséretére felemlíti, hogy mint Antonius quaecestora sokat meglátott, észrevett s elmondott Cicerónak. Azt hiszem, Cicerónak e nyilatkozataiból meg lehetünk győződve, hogy Antonius nagyon szoros összeköttetésben állott Catilinával, talán még szorosabb, még több ideig való volt közöttük a kapcsolat, mint Catilina és többi támogatói között. Sokáig az összeesküvők érdekében dolgozik Antonius, de végre belátja, hogy mindent elért, a mit remélhetett, hogy az összeesküvők diadalra jutása esetén nyereségre, emelkedésre kilátása nincs. Eredmény nélkül nem tartotta érdemesnek a kockázatot, visszavonult tehát közülök. De mikor kiirtásukra kerül a sor, még sem képes ellenük harcolni; rábizza alvezérére a vezérletet betegség ürügye alatt. Hogy mennyire biztak honfitársai e betegségében, arra Dio szavaiból következtethetünk, ki úgy nyilatkozik, hogy azért tetette magát betegnek, mivel nem akarta cimboráját elveszíteni.

Az arisztokraták hosszú ideig tartó uralma, mely kevés kiváltságosnak tartotta fenn a hatalmat, Sulla erőszakos intézkedései, melyek temérdek embert tettek földönfutóvá, a tartományok elkeseredése, melyeket az optimata párt emberei vérig zsaroltak, az ingyen gabonaosztások, a melyek Itália kisbirtokososztályát tönkre tették, nagyon megszorították már azt a pártot, a mely utoljára Sullával vette fel a küzdelmet s e küzdelemben megtörve, részben szétszórva, részben lemeszárrolva már-már minden befolyását elveszítette az állam kormányzatára. E párttal nagyon kegyetlenül bánt el Sulla; nem csoda, ha ő sem gondol szelid eszközökre, mikor az uralmat kezébe akarja kapartani. Caesar talpra állította a pártot s élükön igyekezett a főhatalmat megszerezni. Ugyanerre a célra törekszenek

Autronius, Sulla, Antonius, Piso, Crassus s a többiek is. Csábitólag ítegetett Sulla példája, ki utat jelölt ki azoknak, kik a hatalomra törekednek. Az elsoroltak egy része dusgazdag, másik része hatalmas, befolyásos ember, kik lassanként elmaradoznak, hátrább vonulnak, annál jobban, minél erőszakosabb, vakmerőbb terveket sző Catilina szűkebb köre. De az összekötő láncszemeket nem tépik el. Nézzük most azokat a párthiveket, kik végsőig kitartanak s a kiket arra szemelt ki Cicero és az optimata párt, hogy sorsukkal a többieket megfélemlitse. Ezek között volt P. Lentulus Sura, a város praetora. Őt is ugyanaz a cél vezette az összeesküvők közé, a mi Caesart és Crassust, csak neki nem volt meg a kellő belátása annak az időpontnak a megválasztásához, a mikor hátrább kellett volna vonulnia. Az elfogottak között ő volt a legtekintélyesebb. Mi vezette e hatalmas embert az összeesküvők közé, azt tudjuk; de hogy miért tartott velük még akkor is, mikor gyilkolásra, pusztításra, az adósságok eltörlésére törtek, azt nehéz megérteni. Igazat kell adnunk annak a vallomásnak, mely azzal vádolja, hogy királyságot akart magának szerezni az előállott zürzavaros viszonyok között. Az örült uralomvágy ragadhatta el, vakithatta meg ez embert, kinek tettei ugyis azt árulják el, hogy csekély ítélőképesség, csekély józanság volt benne. Az összeesküvés előkelő tagjai közül fel kell említenünk még C. Cethegust, L. Vargunteiust, M. Porcius Laecat, kik életükkel fizettek meg vakmerő terveikért. Cicero (in Cat. III.) megvádolja még Lucius Cassiust is, „qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat,” Marcus Caepariust, „cui ad sollicitandos pastores Appuliam attributam esse erat indicatum”, Qu. Furiust, „qui est ex iis coloniis, quos Faesules L. Sulla deduxit”, Qu. Annius Chilot, „qui una cum hoc Furio semper erat in hoc Allobrogum sollicitatione versatus”, P. Umbrenust. — Az összeesküvésnek ismert lovagi tagjai L. Statilius, P. Gabinius, C. Cornelius voltak. Nagyon érdekes Clodiusnak, a későbbi hirhedt néptribunusnak sze-

repe. Általános volt az a vélemény, hogy Clodius eleinte a Manlius táborába készülő Catilinát követni akarta s csak a legutolsó pillanatban változtatta meg tervét. Caesarral való későbbi összeköttetése, Cicero iránt tanusított végtelen gyűlölete a mellett szól, hogy nagyon erős szálak fűzték Catilinához s rendkívül fájt neki az összeesküvők kivégeztetése. Későbbi szereplésében olyannak tűnik fel, mint egy új Catilina, a ki még egyszer rohamra akarja vezetni azt a pártot, a mely 63-ban terveivel annyira kudarcot vallott s megdöbbenéséből jó ideig nem tudott feleszmélni. Ezek voltak az összeesküvés támogatói és nyílt résztvevői. Bizonyos, hogy ezzel nincs bezárva a névsor. Cicero aggodalma; egyszer megdöbbenő lassúsága és habozása, másszor gyors mozdulatai, hirtelen való határozata arra vall, hogy neki a legfélelmesebb, legveszedelmesebb csatát kellett megvívnia, a melyben minden kevésbé megfontolt lépés, minden nem idejében alkalmazott szigorúság vagy kegyelem megtízszerezheti az összeesküvők erejét, lángba boríthatja Rómát. A legfinomabb, legügyesebb kezekre volt szükség, hogy az összeesküvők egy részét belekényszerítse a nyílt harcba, a másik részét pedig erőszakkal, alkuval, az ékesszólás erejével, hízlegéssel eltávolítsa a felkelőktől. Nyilatkozatai, tettei a baj rendkívül nagy volta mellett tanuskodnak s arra vallanak, hogy a népen kívül a patriciusok jó része az összeesküvőkhöz huzott. Ezeket a szavakat: „Gladiatores, quam sibi ille manum certissimam putovit, — quamquam animo meliore sunt, quam pars patriciorum — potestate tamen nostra continebuntur“ nem érthette arra a pár patriciusra, a kiket kivégeztetett. A pars patriciorum alatt bizonyára többet kell gondolnunk.

Az összeesküvők nem elégedtek meg Róma lakosságával. Ez elpuhult, hadakozni nem kívánó nép mellé, mely szavazatával és nem kardjával iparkodott előnyöket kivívni, katonákra is szüksége volt az összeesküvésnek. Harcban edzett, kemény katonákra, kik nem ismerik a félelmet s szükség esetén szembe mernek szállani Pompeiusnak

Ázsiából hazatérő diadalittas legióival is. E katonákat a provinciákban, Itália tartományaiban kellett keresniök. S valóban az összeesküvők minden erejüket megfeszítik, hogy a provinciák lakóit fegyverbe szólítsák. Az első eset ez arra, hogy egy sereg római patricius a provinciák népére támaszkodik az uralmon levő párt ellen. Ezt valóban hazárdulásnak tekinthették az optimata párt vezérei s ez adta meg nekik az ösztönzést a szigorú fellépésre. Cicero in Cat. IV. rámutat arra, hogy a provinciák népe meg van fertőzve. „Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit.“ Sallustius igazolja Cicero szavait: „Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat.“ (Bell. Cat. 42.) Cicero pro Sestio és pro Caelio tartott beszédeiben szintén többször megemlékezik a provinciák forrongásáról. A rabszolgák egész Itáliában tömegesen mozgolódnak. Ugy látszott, hogy Spartacus felkelése megismétlődik. Rájuk nézve az összeesküvők között nem volt egyetértés. Voltak sokan, kik nem akartak válogatni az eszközökben s fel akarták őket venni a harcosok közé, de győztek azok, kik visszautasításukat ajánlották. Sallustius Lentulusnak e kérdésben Catilinához írott levelét közli: „Quis sim, scies ex eo, quem ad te misi. Cura ut vir sis et cogita, quem in locum sis progressus et vide, quid iam tibi sit necesse, et cura, ut omnium tibi auxilium adiungas, etiam infimorum.“ E legalsóbb rendűek alatt Lentulus a rabszolgákat érti. Catilina azért utasítja vissza őket, mert félt, hogy a római polgárok s hatalmas támogatói menten cserben hagyják, mihelyt a rabszolgák segítségét veszi igénybe. Etruria rendkívül izgatott volt; e tartomány csak úgy hemzsegett az összeesküvőktől. Ennek magyarázata abban van, hogy a véres polgárháborúk idején ősi lakossága csaknem teljesen kipusztult s az összeesküvés idején

már nagyobb részét telepesek lakják. Plutarchos is megemlékszik Etruria forrongásáról s kiemeli azt is, hogy Gallia Cisalpina szintén nagyon nyugtalan volt. Végre az allobrogokat, e vitéz, sokat nyomorgatott népet is belevonják az összeesküvésbe. „Sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur . . .“ (Cic. in Cat. IV.) Látjuk, hogy az összeesküvők mozgalmukba az egész birodalmat bele igyekeznek vonni. S hogy nem az utolsó pillanatban, arra vall Cicero nyilatkozata, a melyben azt mondja, hogy Catilinát consulságra való pályázata alkalmával arretiumi és faesulaei gyarmatosok özönlötték körül. A provinciáknak felzaklatása tehát hosszú évek munkája volt s e szerint nincs igazuk azoknak, kik kételkednek Sallustius ama szavainak igazságában, hogy voltak az összeesküvésben még igen sokan vidéki tagok is, szavai szerint: „domi nobiles“. Az összeesküvőknek a provinciákban bizalmas emberei, kiküldöttjei voltak, a kiknek az lett volna a hivatásuk, hogy kelettől nyugotig egyszerre lángba borítsák a birodalmat. Róma csak a jelt adta volna meg a fölkelésre a consulok és az optimata párt fejeinek meggyilkolásával. Catilina buzdító beszédéből tudjuk, hogy Piso fentartotta az összeköttetést a párttal a provinciába való elutazta után is. Igaz, hogy mikor Catilina Sallustius szerint e buzdító beszédet tartja, Piso nincs már az élők között, de az is kitűnik e beszédből, hogy Pisónak a néppárt segítségével provinciába küldésének az volt a tulajdonképpeni célja, hogy Hispániát biztosítsa az összeesküvők számára. Afrikában hasonló célból időzött P. Sittius Nucerius. Mintha Róma világuralma akarna összedőlni; inognak, remegnek azok a hatalmas alapok, melyeken uralma évszázadokon át épült és terjedt. Az emberek nyugtalanok, mohó vágygyal fordulnak minden ujítás felé; mindenki érzi, hogy a régi rendszer sokáig nem állhat meg. Az a vér, a mi a Catilina-féle lázadás nyomán kiömlött, csekély áldozat volt csupán, a mely ideig-óráig békítette ki a haragvó isteneket. A későbbi polgárháboruk vértengerének kellett

elkövetkeznie, hogy a nagy vérveszteségben kifáradt világ megpihenjen, hogy lecsüggeszsze fáradt fejét s királyt türjön meg abban az államban, hol igen hosszú ideig még e fogalom nevétől is irtóztak. A Sulla-Marius harcok óta csak vonaglik a köztársaság. De ez a vonaglás félelmetes. Az a hatalmas alkotmány végvonaglásában, összeomlásában maga alá temeti azokat az apró férgeket, a melyek átrágták évszázados falait s aknamunkáikkal tönkretették.

Cicero jól látja azt a veszedelmet, a mely nemcsak őt, hanem az államot is fenyegeti. Tudja, hogy néhány ember kivégeztetésével nem lehet az optimata-ellenes csoportot szétugrasztani. Ha kábultából felébred a párt, egyenesen őt fogja megtámadni. Ezért tünteti fel magát a senatus akarata végrehajtójának, kit a kivégeztetésért nem terhel a felelősség. Vádolják ellenségei már consulsága végétől, hogy úgy viselkedett, mint valami rex. Cicero leendő üldöztetését megjósolja Catilina ellen tartott első beszédében: „Etsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus . . . at in posteritatem impendeat.” Majd így beszél: „Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video, sed eam iudico esse turpem et infirmam et abiectam. Quodsi aliquando alicuius furore et scelere concitatus manus ista plus valuerit, quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam patres conscripti paenitebit.” Miben lett igaza Cicerónak, miben nem, tudjuk.

A pártnak legnagyobb baja abból származott, hogy Rómában igen sok hivat vesztett el a provinciák lakosságának belevonása miatt. A római nép féltve őrizte kiváltságait s nem akarta megosztani senkivel sem. De hogy a nép nem gyűlöli az összeesküvőket, sőt velük érez Róma lakosságának igen tekintélyes része, azt elárulják Cicero következő szavai: „Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque

iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolveritis.“ (Cic. in Cat. IV.) Catilina eltávoztása után pedig zugolódnak Cicero ellen. Erre céloznak e szavai: „At etiam sunt, qui dicant, Quirites, a me in exsilium eiectum esse Catilinam.“

Ujabban mindig gyakrabban emelkednek hangok, melyek a Catilina-féle összeesküvés fontosságát, nagy jelentőségét kétségbe vonják s az egész összeesküvést úgy tüntetik fel, mint egyszerű rendőrséghez tartozó ügyet, a melyet Cicero és az optimata párt azért fujt fel, hogy érdemeket szerezzen s a néppárt tevékenységét megbénítsa. Ezzel a felfogással együtt jár Cicero érdemeinek kisebbitése is.

Az összeesküvésről kimutattam, hogy nagyterjedelmű, szerteágazó volt. Kezdetben az egész néppárt művének kell tekintenünk, belőle csak később szakadtak ki a komolyabb, mérsékeltebb elemek. Caesar, Crassus és a többiek szereplése erre vall. Ennek természetes következménye, hogy Cicerónak, ki az összeesküvőket nyílt tevékenységbe kényszerítette, igen nagy érdemei voltak Róma hatalmának fenmaradásában. Azt a tényt, hogy Cicero oly nagy fontosságot tulajdonított tettének, nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Megírta consulsága történetét versben, prózában, latinul, görögül. Érezte, mily fontos dolgot hajtott végre s lépten-nyomon dicsekedett is vele. Consulságáról írott műve valószínűleg el is volt terjedve egész Itáliában; egyik leveléből következtethetünk erre; e levélben arra kéri Atticust, hogy terjeszsze munkáját Görögországban, kivált pedig Athénben. Nagy volt ugyan Ciceróban a hiuság, de e tünet mégis az összeesküvés nagyságára, közérdekű voltára vonatkozik. De a senatus intézkedései is arra vallanak, hogy e testület hálás Cicerónak fáradságáért, buzgóságáért s oly tiszteletben részesíti consulját, a milyenben római polgárnak nem volt része. „Atque etiam“ — mondja Cicero — „supplicatio dis immortalibus

pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est, quod urbem incendiis, caede cives Italiam bello liberassem.“ Velleius Patereulus pedigaztirja, hogy Cato beszéde után a senatus nagyobb része Cicerót hazáig kísérté. Pompeius is kijelentette, hogy hiába vivta volna ki harmadik diadalát, ha Cicero meg nem menti azt a helyet, a hol triumphust tarthasson. Mindezek a Catilina-féle összeesküvés nagy jelentősége s Cicero kiváló érdemei mellett szólnak. De még inkább következtetést vonhatunk ezekre, nem ugyan közvetetlen nyilatkozatokból, hanem tényekből. És e következtetések mindig igazabbak, mint az előbbiek. Nem kell félnünk attól, hogy barát vagy ellenség nyilatkozata félrevezet bennünket. Cicero (in Cat. III.) megemlékezik bizonyos csodajelekről: „Nam ut illa omittam, visus nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam caetera“ E csodajelekről más író is megemlékezik. Nemde a legveszedelmesebb korban, a legizgatottabb napokban szokott a babonás nép csodajeleket látni, vagy bizonyos jeleket csodaszámba venni. E rémlátomások világosan mutatják, hogy egész Róma lázban volt, remegve, remélve nézett az összeesküvők működése felé. Valóban csodálatos, hogy akadnak olyanok, kik kicsinylik az összeesküvők fontosságát s éppen Sallustiusból hoznak fel bizonyítékokat állításuk igazolására. Holott Sallustius így nyilatkozik az összeesküvésről: „Igitur de Catilinae coniuratione quam verissime potero paucis absolvam; nam id facinus in primis ego memorabile existumo sceleris atque periculi novitate.“ Bizony óriási volt a veszedelem. A tőkepénzeseket roppant rémület szállotta meg; annyira, hogy meg kellett tiltani az arany és ezüst kivitelét.

Az összeesküvőknek főképpen Pompeiustól kellett tartaniok. Ha nem sietnek, hazajön diadalittas legióival s elfojt minden mozgalmat. Az összeesküvés tehát közvetve Pompeius ellen is irányul. A néppárti érzelmű Sallustius

önkéntelenül is erre céloz e szavaival: „iam tum potentia Pompeii formidolosa erat.“ A Hispániába küldött Piso kitűnő segítség lehetett volna Pompeius ellen, mert hamarabb érhetett Rómába, mint Pompeius. Plutarchosból láthatjuk, hogy az összeesküvők terveik akadályozójául Pompeiust tekintették. Azt mondja t. i., hogy az összeesküvők Pompeius hazafelé készülődésének hírére izgatottan fogtak hozzá terveik gyors végrehajtásához. Pompeiusban a régi rend védelmezőjét látták, ki az optimaták uralmát fogja fentartani, vagy maga számára szerzi meg az egyeduralmat. Az optimaták gyűlölete Sallustius szerint oly nagy volt, „ut si primo proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto magna elades rem publicam oppressisset.“ Ha Sallustius e szavait a Cicero nyilatkozataival és más írókkal egybevetjük, egy pillanatig sem fogunk kételkedni azon, hogy az összeesküvés végveszedelemmel fenyegette Rómát.

Vessünk még egy futó pillantást az összeesküvésre. Az érvényesülni akarók az elkeseredettekkel, tönkrementekkel és egy sereg gazemberrel közös célért, az optimata uralom megbuktatásáért küzdenek. Kezdetben hatalmas politikai pártnak tekinthetjük a csoportosulást, a mely az optimata párt hajthatatlan erőszakosságára azzal felel, hogy mindig veszedelmesebb, kalandosabb terveket sző a hatalom megszerzésére. Így érik éveken át az eszme. A nyugodtabbak, mérsékeltebbek lassanként kiválnak a csoportból s a merészebbek, kalandosabbak, erkölcsi érzék nélküliek válnak vezetőkké. A kapcsolat azonban csak lazul, de nem szűnik meg. A néppárt vezérei már csak ki akarják használni az összeesküvők erejét s biztatják, ingerelik, csábítják őket erőszakosságra. Ekkor lép fel Cicero. Nem támad durva kézzel rájuk; kifeszíti hálóját s megelégszik annak a pár embernek halálával, a kik fennakadnak benne. Finom különbséget tesz az összeesküvés valódi tagjai és pártolói között. A pártolókra nem terjeszti ki a leleplezést. Jól tudja, hogy ezt nem

birja ki az állam. S valóban sikerül terveit keresztülvinni. Az összeesküvőket terveik megzavarásával a végsőig ingerli s ezzel elvágja őket a néppárttól. Catilinát kiűzi Rómából s még mielőtt mindent előkészített volna a forradalomra, belekényszeríti a lázadásba. A népet, a távolabb állókat gyorsaságával és keménységével megdöbbenti s mielőtt még kábultságából a párt felocsudhatott volna, a legjobban kompromittáltakat kivégezteti. Meg volt győződve, hogy ezzel halálos csapást mért a néppártra s annak vezéreire: Caesarra és Crassusra is. S egy darabig így is látszott. A senatusban beszélő Caesart Cicero hü csatlósai le akarják szurni s állítólag csak Cicero tagadó intésére kerülte ki azokat a tördöféseket, a melyeket évekkel utóbb a végsőt vonagló köztársaság utolsó hivei juttattak számára. Pár nap múlva a senatusba igyekszik, hol nagy zugással fogadják. De mindez csak látszat. A szörnyetegnek csak néhány fejét vágta le Cicero, melyek helyébe kétszerannyi nőtt. Mig végre az újra talpra állított, megizmosodott párt számkivetésbe küldi ellenségét.

Sallustius pártállása.

Vizsgáljuk meg most már azt, hogy Sallustiusnak minő céljai lehettek az összeesküvés megírásával. Ha egy ember, legyen bár a legigazságosabb, legőszintébb, elkeseredve visszavonul a közpályától s emlékiratai kiadásába fog, minden bizonynyal elfogultan itéli meg a történeteket. Sallustius hosszú ideig részt vett a közéletben; támadta, védelmezte azokat az embereket, kikről munkája szól. Voltak közöttük olyanok, kik sok kellemetlenséget, keserűséget okoztak neki, mások pedig pártfogolták, barátságukra méltatták. Csak természetes emberi érzése vezette, mikor az eseményeket úgy adja elő, hogy barátait tisztázza, ellenségeit belemártsa. Még ha nem is lett volna szándéka eltérni a tényektől, hallgatással, előtérbe állítással, a tények csoportosításával nagyon sok alkalma volt célja kivitelére. De az összeesküvés nem is volt olyan régen. A kiontott vér szaga még érezhető volt, a megdöbbenett résztvevők még boszutól lihegtek; a pártok elkeseredettebben állottak szemben, mint valaha, s Sallustius palotája nem volt oly messze a forumtól, hogy oda el ne hasson a tömeg ordítása, az egymással mérkőző pártok lihegése, a boszuért, szabadságért, hatalomért törekvők tusakodása. Ez izzó levegőben, hol lázas tömegek hullámozottak az utakon, valóban pártatlan, elfogulatlan munkát irni nem lehet. Minden munka, mely ilyen légkörben

születik, csak pártpolitikai irat lehet. Vizsgáljuk meg e szempontból Sallustius művét. Első sorban szemünkbe ötlík Caesar védelme. Bár kétségtelenül bebizonyítottam, hogy Caesar a csoportosulás kezdetén vezére volt ennek a politikai pártnak s a tervek elvadulása idején is szoros összeköttetésben volt Catilina csoportjával, Sallustius mélyen hallgat Caesar viselkedéséről. Pedig a ki Caesar belevonása nélkül dolgozza fel az összeesküvést, az nem mondja el igazán az eseményeket. A hallgatás a legnagyobb bizonyíték Sallustius igazsága ellen. A hol megemlékezik Caesarról, elszakítja az összeesküvőktől s azt a véleményt igyekszik az olvasóban kelteni, hogy Catilina és Caesar között áthidalhatatlan örvény volt. Többek között elmondja, hogy Piso és Catulus nem birták Cicerót semmiképpen sem rávenni, „ut C. Caesar falso nominaretur“. Sallustius szerint tehát Piso és Catulus fel akarják használni az alkalmat Caesar elnémitására. Nem adhatunk hitelt Sallustius szavainak, hisz Piso is, Catulus is nagyon jól ismerte Caesar nagy népszerűségét, népszerűségében gyökerező hatalmát. Az a nép, a mely a főpapi választásnál idősebb, tekintélyesebb, érdemesebb emberek ellenében diadalra juttatta, bizonyára nem késedelmeskedett volna, hogy egyetlen reménységét kiszabadítsa s sikra szálljon érte. Hisz a kivégeztetés után tartott senatus-ülést valósággal ostrom alá veszi, mert Caesar életét félti. Piso és Catulus jól láthatták ezt s balgán jártak volna el, ha Caesart eredménytelenül ingerlik, vagy abba a helyzetbe kényszerítik, hogy nyíltan a forradalomhoz csatlakozzék. Pompeius távollétében nem ragadtathatták magukat ily végzetes lépésre. Meg akarták döbbsíteni, nagyratörő terveit semmivé tenni s úgy látszott, hogy ezt elérik azzal, ha a hálóba került összeesküvőket kivégeztetik. Különben Sallustius igazságtalan elfogultsága ott is kitűnik, hol előadja, miként igyekezett Cicero Crassust megdöbbsíteni és visszariasztani. Caesarról itt sem emlékezik meg. De mindennél erő-

sebb bizonyíték az, hogy Cato beszédét a Caesar érdekében meghamisította.

A régi rend törhetetlen harcosa, Cato, hevesen megtámadja Caesart az összeesküvők ellen tartott beszédével, abban a reményben, hogy neki sikerülni fog Caesart megdöbbszteni. Caesar ingerülten válaszol s heves szóharc támad a születésre, gondolkozásra, jellemre oly ellentétes férfiak között. Sallustius erről nem emlékszik meg, pedig tudnia kellett róla. Ez összeszólalkozásról Appianus emlékezik meg. Sőt hogy betetézze munkáját, az eszközökben éppen nem válogatós Caesart, ki ifju korától fogva mindig felforgatásra törekedett, összeméri a konzervatív Catóval, ki az ősi erkölcsökhöz egész életében törhetetlenül ragaszkodott. Bizony pedig azon az egyen kívül, hogy körülbelül egykorúak voltak, nem volt olyan pont, a melyre nézve ez a két férfi egymáshoz hasonlított volna. Caesar a legelőkelőbb családból származott, Cato paraszt eredetű volt. Ékesszólásban sem versenyezhetett Cato Caesarral. Caesart Molo rhetor Ciceróhoz mérte, míg Cato szónoki képességéről nem lehetünk ilyen jó véleménynyel. Sallustius csak azért hasonlította őket össze, hogy a nemeslelkű, elveihez élete árán is ragaszkodó, a munka megírása idején kétségkívül igen népszerű férfit mellé állítás előnyére válják Caesarnak s megszabadítsa minden gyanutól. Caesar uralma idején a római népet a bűnös ember lelkiismeretfurdalása bánthatta. Gondolkozóba ejtette az elveszett alkotmány, az elpusztult néphatalom s bizonyára részvéttel gondolt a szabadság utolsó védelmezőjére, Catóra. Ez utolsó védelmező hatalmas szava a szabadsággal együtt némult el. Sallustius Caesar érdekében kihasználja a Cato irányában mutatkozó hangulatot s a vele való összehasonlítással hizeleg Caesar emlékének. De vajjon volt-e oka Sallustiusnak arra, hogy Caesarnak hizelegjen? Ha megtaláljuk a Sallustius Caesarhoz fűző kapcsolatokat, nem fogjuk erőltetettnek látni az előbbieket. — Az összeköttetés közöttük régi és bizalmas. 50-ben Sallustius állítólag

erkölcstelen élete, valójában politikai okok miatt több Caesar-párti senatorral együtt kitették a senatusból. Sallustius Galliába siet Caesarhoz s vele együtt tér vissza 49-ben Rómába. Caesar fel is használja Sallustius-t. Mindjárt 49-ben őt küldi Basilus-szal Illyricumba, Antonius felszabadítására. De ez a vállalat nem sikerült. Ugyancsak Caesar küldötte az eladósodott, vagyontalan Sallustius-t kormányzónak Africába. Nem tekintve ez összeköttetéseket, melyekből Sallustiusnak nagy haszna volt, még más is elfoglalttá tehetette Caesar irányában. A néppárti Sallustius Caesart már ifjukorában vezérének, bizonyára mintaképének tekintette, a kivel egy táborban, egy zászló alatt küzdött az optimáták uralma ellen. A közös küzdelem, a közös szorongattatás, majd győzelem nagyon szorosan kapcsolhatta őket egymáshoz. — A Sallustius ellen szóló invectiva azzal vádolja irónkat, hogy ifjukorában tagja lett egy titkos társulatnak, a miért kétszer került bíróság elé s csak a bírák megvesztegetése árán sikerült felmentését kieszközölni. E társulatok azért alakultak, hogy szavazatokat szállítsanak, míg végre 64-ben egy senatus-consultum — talán Catilina titkos társulatára való tekintettel — feloszlatta őket. Sok jel arra mutat, hogy Sallustiusnak Caesarral való bizalmas viszonya már ekkor vette kezdetét; nem csodálkozhatunk tehát azon, ha munkájában Caesart nemcsak kiméli, hanem dicsőíti is.

Ugyanaz az érzés vezette, mikor Caesarnak hatalmas ellenfelét, Pompeiust megvádolja. Pompeius iránt, ki annyi dicsőséget szerzett a római fegyvereknek s oly gyászos véget ért, bizonyára rokonszenvet éreztek a rómaiak s nem egyszer hasonlították össze Caesarral. Caesar uralma idején Pompeius, kinek számtalanszor lett volna alkalma magához ragadni a főhatalmat s még sem tette meg, úgy tűnhetett fel szintén, mint a régi rendnek utolsó, hatalmas oszlopa. A nagyok, hatalmasok, fenségesek pusztulása mindig részvétet ébreszt. Alakját már fátyollal vonta be az idő, a mely alól csak dicső tettei, csak szomorú halála

tűnt elő. Ugy, hogy ezzel nagyon is árthatott Caesar alakjának. Sallustius védelmezi Caesart, de ezzel nem elégszik meg, támadja nyíltan és burkoltan Pompeiust, nehogy árnyékot vethessen Caesarra. Az állam szomorú helyzetéről szólva megemlíti, hogy az ország romlása Pompeius idejében kezdődött. Azt is megemlíti, hogy Pompeius Metellusnak és Marcius Rexnek diadalait a maga dicsőségének emelésére használta fel. Bizony ez nem volt valami nemes eljárás, de megvolt rá Pompeiusnak az a mentsége, hogy tanácshatározatból történt. Sallustius pedig úgy tünteti fel, mint példát Pompeius hiúságára és erőszakosságára. Szívesen időzik Piso meggyilkolásánál is. „Sunt, qui ita dicant, imperia eius iniusta superba crudelia barbaros nequivisse pati, alii autem equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: nunquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessos.“ Nem tudjuk eldönteni határozottan, ki okozta Piso halálát. Annyi bizonyos, hogy Sallustius mondatának éle Pompeius ellen irányul. Arról az eshetőségről, hogy Pisót a benszülöttek ölték meg, röviden, odavetőleg emlékszik meg, sőt csaknem kizárja a mondat második felével e lehetőséget. Valószínűleg igaza is van, de boszantó, hogy míg Caesar merész, felforgató terveiről egy szóval sem emlékezik meg, addig minden alkalmat megragad Pompeius kisebbitésére. Ez a két dolog különben — mint említettem is már — szervesen összefügg. Caesart e korban az emlékek friss ereje folytán csak úgy lehet dicsőíteni, ha Pompeiust kicsinyítik. Sallustiust néppárti érzése, Caesarhoz való barátsága nagyon elfogulttá tették Pompeius iránt.

Figyeljük meg még azt, hogyan viselkedik Sallustius Ciceróval szemben. Munkájának már első áttekintése után szemünkbe ötlük, hogy hallgat, a hol csak teheti, fáradságmairól, buzgalmáról, sikereiről, megjutalmazásáról. Caesarral szemben a hallgatás mentegetés volt. Ciceróval szemben támadás. Az a munka, a mely a Catilina-féle összeesküvést

tárgyalja s Cicerót, a hol csak lehet, mellőzi, nem igazságos, nem őszinte, nem elfogulatlan. Cicerót a senatus oly megtiszteltetésekben részesítette, a milyenekben még egyetlen római polgár sem részesült. Sallustius e megtiszteltetésekről konokul hallgat. Néha-néha apróságokra kiterjeszkedik, de nem említi pl. a Cicero nevében elrendelt supplicatiót. Cicero in Cat. III. beszédében felsorolja azokat a kitüntetéseket, a melyek a senatus részéről érték. „Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis liberata . . . et c.”

Az összeesküvés leleplezése után a polgárság nagy része örül, hogy megszabadult a veszedelemtől; ezt megemlíti Sallustius, de elfelejti hozzátenni, hogy az öröm Cicero harmadik beszédének hatása volt. Az összeesküvés elnyomatásában Cicerónak két tulajdonságát, a dolust és astutiat emeli ki, a mi korántsem valami nagy dicséret annyi buzgalomért és tevékenységért. Sallustius előadása szerint Catilina mentegetőzés végett jött arra az emlékezetes senatusülésre, a melyen Cicero oly hatalmas támadást mért ellenfelére. E mentegetőzésnek helyet adott munkájában, míg Cicero beszédéről csak azt jegyzi meg, hogy fényes és az államra üdvös volt. Pedig talán Cicero beszéde szépsége, ereje, hatása folytán megérdemelt volna többet is.

A Tarquinius vallomásakor meg már gyanusítja, ha burkoltan is, Cicerót. „Alii Tarquinium . . . ipsum Crassum ego audivi . . .” Az első személyű kifejezést nem ok nélkül használja. Az „ego” van itt szembeállítva az „alii”-val, a minek az a következménye, hogy a dolgok mélyébe nem látó ember hajlandó azonnal Cicerót gyanusítani. Pedig másutt Sallustius nem kiméli Crassust, de itt felhasználja az alkalmat, hogy Cicero ellen támadjon.

De legjobban szembetűnik Cicero mellőzése, azaz Sallustius elfogultsága, mikor az ítéletet megelőző beszédek tárgyalja. Itt kötelességének tartja, hogy Caesart és

Catót bemutassa olvasóinak. Cicero leplezi le az összekülvöket, Cicero dolgozik lankadatlan buzgalommal az állam fenmaradásáért, Cicero vezeti diadalra az összeküvés-ellenes pártot, Ciceróról beszél egész Róma; egyik fele elismerőleg, magasztalólag, a másik gyalázólag és ökölbe szorított kézzel, Sallustius mindamellet Caesar és Cato jellemrajzát adja. Pedig ha valakire itt ki akart térni, az csak Cicero lehetett. Mihelyt másról emlékezik meg, hozzá még az ő teljes mellőzésével, mindjárt elárulja elfogultságát. Ha elgondoljuk, mily buzgalommal emeli ki Caesar és Cato jeles tulajdonait, még sulyosabbnak látjuk Cicero mellőzését. Tovább folytatja Cicero mellőzését. Cato és Caesar beszédét közli, a Ciceróénak nyoma sincs. Szinte azt mondja ezzel, hogy Cato és Caesar voltak a döntő szereplők, Cicero mellékes szerepet játszott. Sőt még ezzel sem elégszik meg Sallustius. „Postquam senatus in Catonis sententiam discessit, consul triumviros, quae supplicium postulabat, parare iubet.“ Cicero itt Cato kezében eszköznek van feltüntetve, pedig Sallustiusnak tudnia kellett, hogy éppen Cato volt az, ki Cicerót e pillanatban a haza atyjának nevezte. De volt is oka Sallustiusnak, hogy Cicerót gyűlölje. Már mint néppárti ember sem szerethette az ellentábor fejét; de többször össze is tűzött vele. Ellenségeskedésük általánosan ismert volt.

Ha Sallustiusnak Ciceró ellen intézett gyalázó beszédét rhetoriskolai gyakorlatnak tekintjük is, — bár ez koránt-sincs még bebizonyítva — akkor is levonhatjuk belőle azt a következtetést, hogy Cicero és Sallustius gyűlölködése közismeretes volt. Sallustius tribunus korában, 52-ben, kollegáival, Qu. Pompeius Rufus-szal és T. Munatius Plancus-szal, Clodius megöletése után a népet Milo védelmezője, Cicero ellen lázitotta. Különben Cicero mind szorosabban csatlakozott Pompeiushoz, Caesar ellenfeléhez s ez Sallustius gyűlöletét csak éleszthette. S Cicero volt az, ki Caesarnak, Sallustius jóltevőjének s vezérének,

meggyilkolása után amnestiát kér a gyilkosoknak. Sallustius munkája valamivel jelent csak meg Caesar megöletése után s ez már magában megmagyarázhatja irónk ellen-szenvét Cicero s a Caesar-ellenes összeesküvés tagjai ellen. Talán Sempronia ellen is azért ír oly keményen, mert D. Junius Brutus, Caesar egyik gyilkosa, fia volt Semproniának.

Sallustius célja.

Láttuk, hogy Sallustius nem mindenben ragaszkodott az igazsághoz. Munkáját nagyon befolyásolja Caesarhoz való ragaszkodása, néppárti érzelme, Cicero és Pompeius iránt való ellenszenve. De nem mondhatjuk azt, hogy a leghevesebb pártharcok, a legelkeseredettebb küzdelmek közepette, mikor Róma lakosságának egyik felét dühre gerjesztette, a másíknak örömét keltette fel a Catilina-féle összeesküvésre való gondolat, azért nyult volna tollhoz, hogy Caesart megvédelmezze, vagy Cicerót támadja. Ez a két motivum csak fátyol volt, melyen keresztül nem láthatta tisztán az igazságot. Hátra volna még az a föltevés, hogy művével az összeesküvőket iparkodott mentegezni. A fiatal, izgága, szegény néptribunusról elhinnők ezt, de Sallustius munkája megírásakor már az öregkor felé halad, meggondolt, dús gazdag ember, kinek pazar fénynyel felszerelt palotája, gyönyörű kertei vannak. De nem is menti az összeesküvőket, sőt a legkeményebben bánik velük. „Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu ventre, pene bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua periurio atque sanguine civili alebat,

postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ei Catilinae proximi familiaresque erant.“ Sőt úgy nyilatkozik róluk, mint a kik vakmerő terveikért elnyerték méltó büntetésüket. „Ita ille patricius ex gente clarissima Cornelio, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitae invenit.“ Nem látja át az összeesküvés célszerűségét, ezért nem szereti őket, hisz szerinte minden gyakorlati cél nélkül vérengzésre törtek. „Neque iis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret.“ Ifjúkori tapasztalatai, Marius és Sulla szörnyű vérfürdői megérlelték Sallustiusban azt a meggyőződést, hogy a római nép feltartóztatlanul rohan az enyészet felé. Meg volt győződve, hogy a pártok hatalmas mérkőzése között össze kell roppanni, el kell enyésznie a római birodalomnak. Hosszu idő óta nem történik egyéb Rómában, mint két párt surlódik s e surlódás megőrli a birodalom erejét. Az egyedüli kivezető ut volt e folytonos polgárháborúktól az egyeduralom. Még pedig az alkotmányos népszabadságot tisztelő királyság. Hogyan gondolkozik erről Sallustius, kitűnik munkájából. „Regium imperium, quod initio conservandae libertatis atque augendae rei publicae fuerat . . .“ Nem tekint tehát oly gyűlöletesen a királyi hatalomra, mint még pár évtizeddel előbb Róma egész lakossága. A helyes uton járó, alkotmányos királyi hatalmat a szabadsággal össze képes egyeztetni. — Sallustiusnak az öreg Caesarhoz intézett levelét a tudósok nagy része valódinak tartja. De ha feltételezzük, hogy nem az, mégis rendkívüli értékkel bír reánk nézve, mert mutatja a közfelfogást Sallustius gondolkozásáról s a Sallustius-féle embereknek Caesarhoz fűzött reménységéről. Szilárdítani kell szerintök az egyetértés áldásait s el kell távolítani az egyenetlenség káros következményeit. Főcél, mely folytonosan szemük előtt lebeg, melyből minden eseményt megítélnek: a béke, a nyugalom.

Sallustius többek közt ezt írja az említett levélben Caesarhoz: „E diszes örökségért sem ocsmányságot, sem gázságot nem kívánunk tőled, hanem hogy állítsd helyre a felforgatott szabadságot.“ Hogy Caesartól, az egyed-uralkodótól várják a szabadság helyreállítását, csak igazolja azt, a mit előbb állítottam, hogy e korban a főhatalom egy kézbe kerülése és a szabadság nem ellentétes fogalmak. Demokratikus alapon szervezett állam lebeg szemük előtt, a melyben a főhatalom a népre támaszkodik a nemes-séggel szemben. „Ha mindnyájunk jogai egyenlők, avagy a szavazás titkosabb volna, akkor szilárdabb alapon állana az állam s nem volna akkora befolyása a nemességnek.“ „Ha ellenben az a törekvésed, a mely már kezdettől fogva az aristokraták pártoskodásának véget vetett, a római köznépet nyomasztó rabszolgaságából kiszabadította, praetorságodalatt ellenfeleid fegyvereit fegyvertelenül szétszórta...“

A nyugalomra, békére törekszik. Meg akarja szüntetni a sok belső háborúnak okát. Még pedig gyökeresen. A római nép jellemét szeretné megváltoztatni. „Legyen tehát gondod arra, hogy a közadományokkal, nevezetesen a nyilvános gabonaosztogatásokkal elkapatott köznépek legyen a maga foglalkozása, hogy az távoltartsa az állam ügyes-bajos dolgától; az ifjuság szokjék becsületes és munkás élethez, ne pedig pazaroláshoz és vagyonhajhászathoz.“ A fenti idézetekből az a meggyőződés világlik ki, hogy csak egyes ember imperiuma mentheti meg az államot. A béke megszilárdítását, a nyugalomnak végleges helyreállítását, a jóléttel párosult demokrata alapon nyugvó uralmat várta Sallustius Caesartól. Bizonyítják ezt mindennél jobban az előbbi idézetekben kívül még e szavak: „Ha a békét állandóvá nem teszed, mit érdekel bennünket, vesztettünk-e vagy győzedelmeskedtünk.“ Hogy Sallustiuson kívül Róma nagy része így gondolkozott, Plutarchos e szavaiból is láthatjuk: „Mindamellet a rómaiak meghajoltak e férfiú szerencséje előtt, felvették az igát és abban a hitben, hogy a polgári háboruk nyomora után

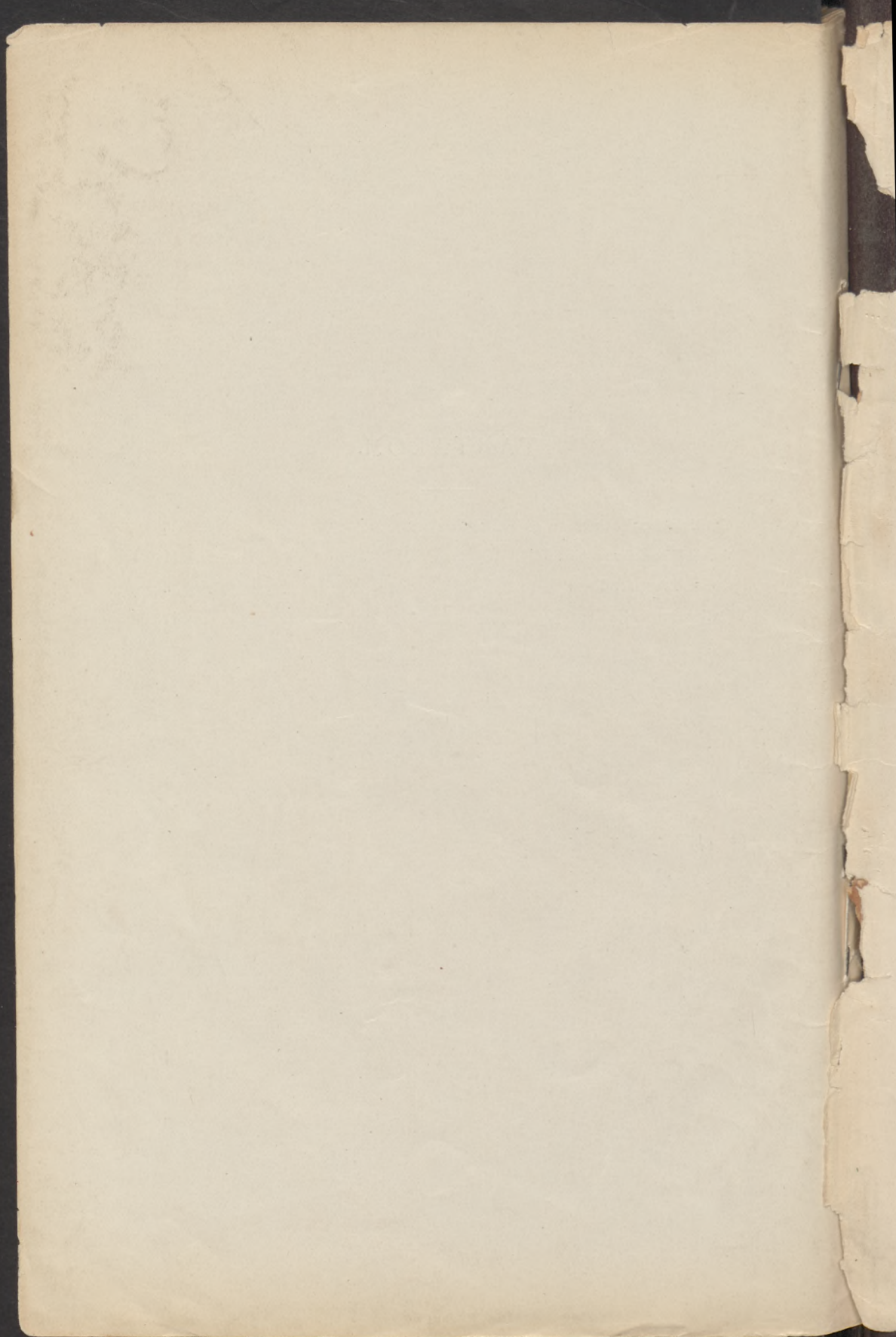
üdülést találnak az egyeduralomban, életfogytiglan való diktátornak választották.“ Így gondolkozott Róma többsége. A két hatalmas párt közül évtizedek óta bármelyik jutott diadalra, vérfürdő előzte meg s követte e diadalt. Sulla ideje óta a győzelemordításba mindig belevegyült a haldoklók jajkiáltása. A csatamezőn polgárvérbe áztatott kard tovább működött mint hóhérpallos, megfogyasztva, kiirtva Róma legelőkelőbb családait. A birodalom a sok polgárháboru után hasonlít a vérevesztett emberhez, kimerült, pihenni vágyik. E pihenést a közfelfogás szerint csak az egyeduralom hozhatja meg.

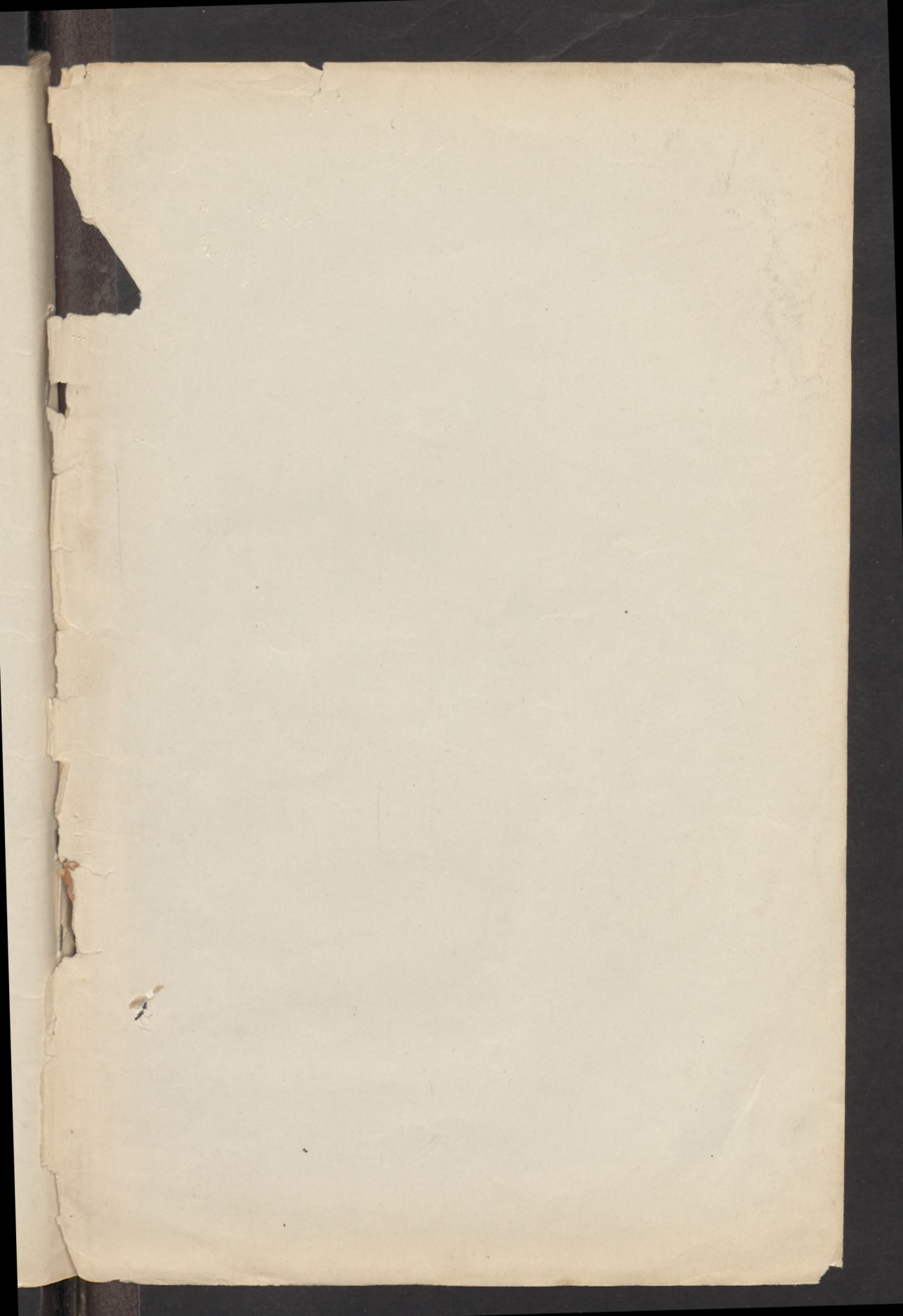
Sallustiusnak munkája megírásakor ismét szembenállottak a pártok, dühösebben, elkeseredettebben, mint valaha. Művével ki akarta jelölni azt az utat, a melyen haladva az elesigázott, kifáradt állam nyugodalmat érhet el. Incurtháról és Catilináról szóló műveiben kimutatta, hogy mindkét párt a romlás felé viszi a birodalmat s ha tovább haladnak a megkezdett uton, a római névnek híre-nyoma vész. Egyetlen menedék: a demokratikus egyeduralom. Caesar dicsőítése, Cicero mellőzése csak természetes következménye annak, hogy Caesar egy barátja, néppárti szemüvegen látva írta meg Catilina összeesküvését. Sallustius éppen a legveszedelmesebb időben feltárta az állam sebeit s polgártársaira bizta, hogy munkájából vonják le a következményeket.

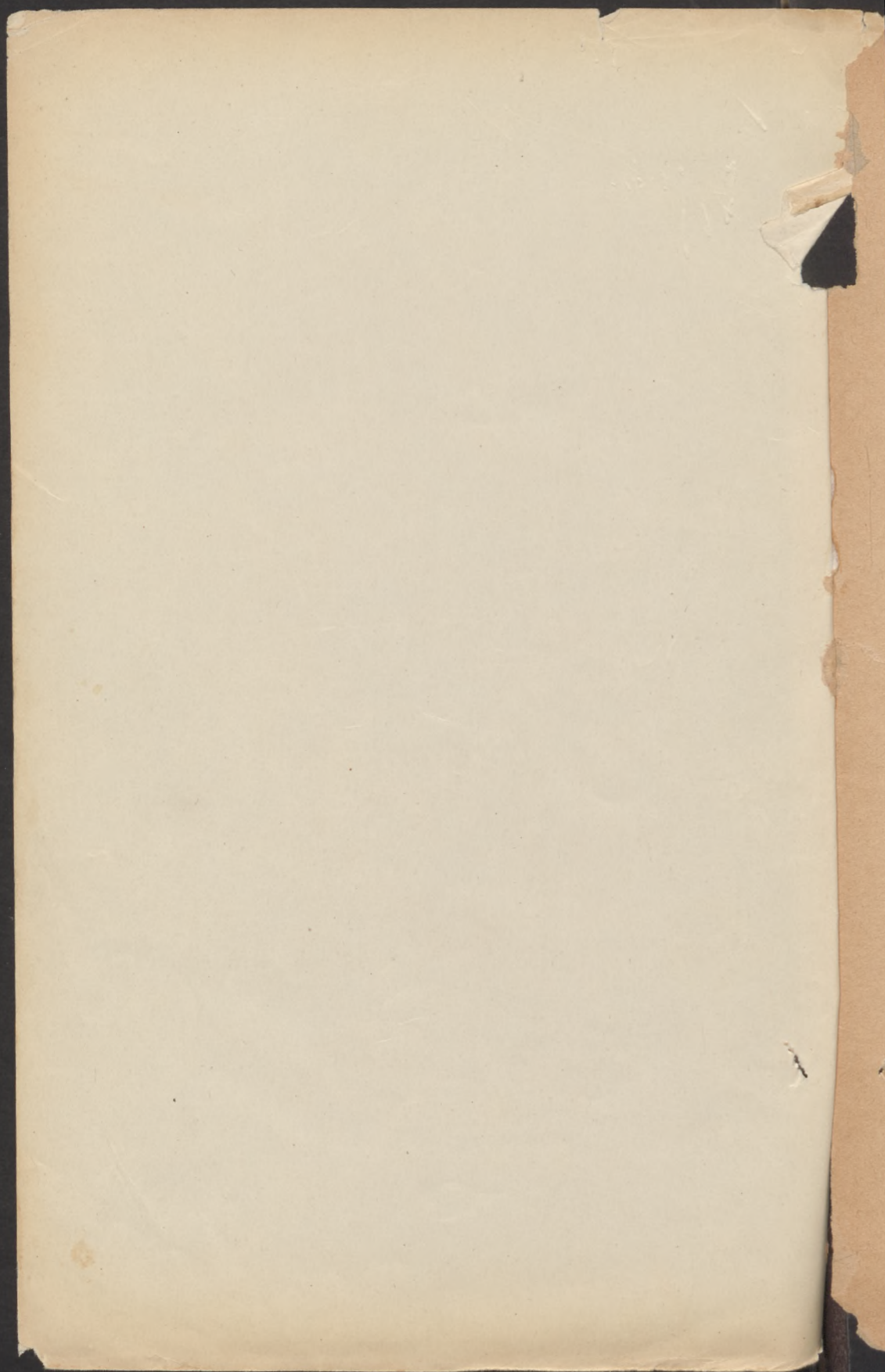
TARTALOM.

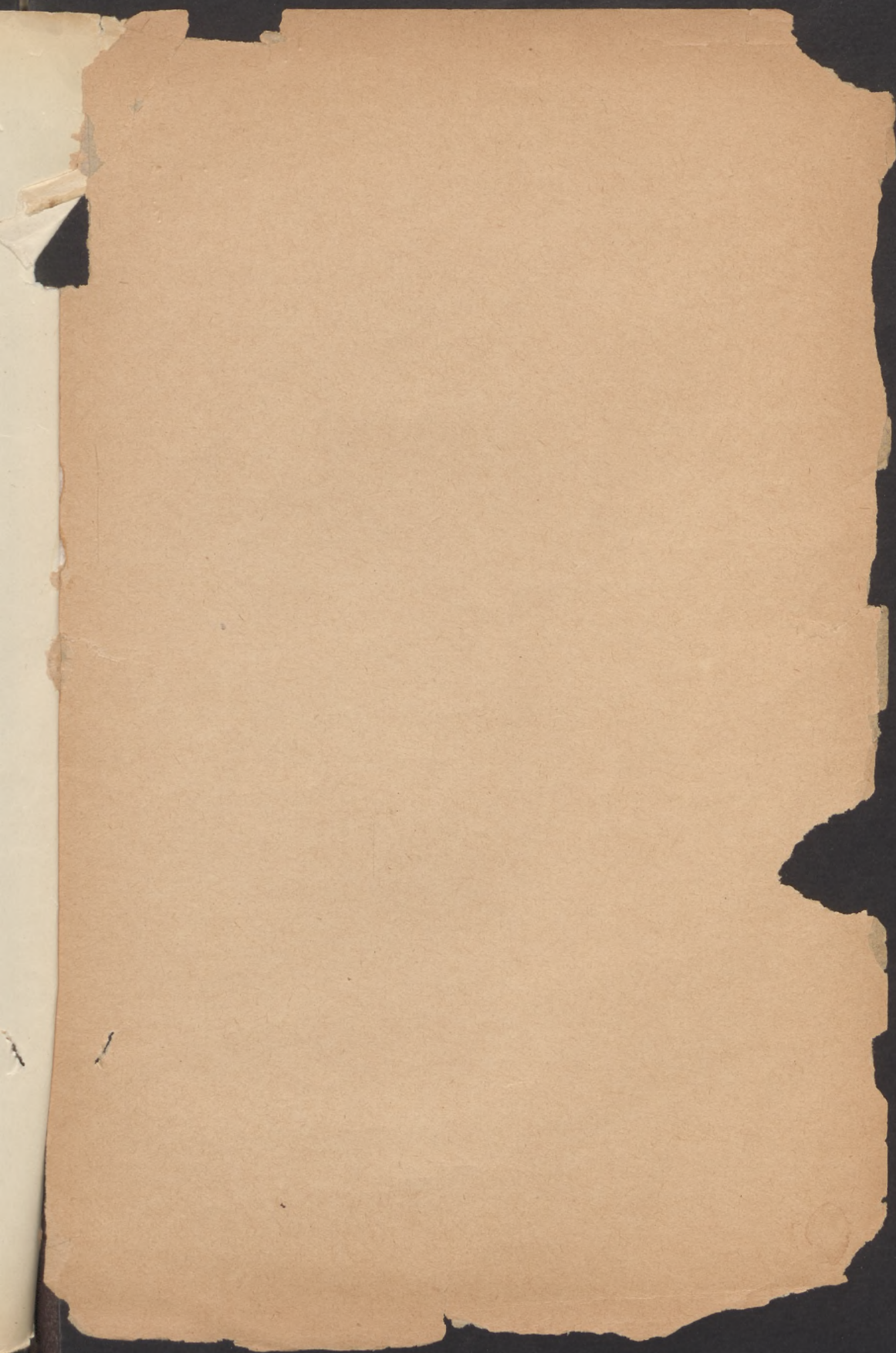
Catilina összeesküvése és Sallustius	3
Az összeesküvés pártolói	11
Sallustius pártállása	33
Sallustius célja	41

28

85